

УДК 711.424

**ВЛАСТИВОСТІ АРХІТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНОГО ТВОРЕННЯ
СЕРЕДМІСТЬ В ОДНОЙМЕННИХ МІСТАХ
ДЕРАЖНЕ І ДЕРАЖНЯ**

**PROPERTIES OF ARCHITECTURAL AND URBAN PLANNING
CREATION DOWNTOWNS IN THE SAME NAMES CITIES
DERAZNE AND DERAZNIA**

Keywords: Derazne and Derazhnya, downtown, castle, defensive structures, architectural and urban creation.

Ключові слова: Деражне і Деражня, середмістя, замок, оборонні споруди, архітектурно-містобудівне творення.

---

dock. arch., prof. Department of Architecture and Restoration, Lviv Polytechnic National University, Lviv

д-р арх., професор кафедри архітектури та реставрації, Національний університет «Львівська політехніка», Львів

<https://doi.org/10.23939/sa2024.01.151>

Abstract

The properties of the downtown architectural and town-planning creation in the historical cities of Derazhne and Derazhnyia are considered. It has been found that in Derazhne the castle was located in the southern part of today's village, on a wedge ledge formed at the place where the stream flows into the Horyn River. The downtown stood northeast of the castle. Its territory had features of a regular rectangle, and the gates were located on the western and northern sides. Unfortunately, today it is difficult to determine the location of the wooden Roman Catholic church in the downtown, instead, the brick church of the beginning of the 19th century was built on the territory of the castle. It was established that the castle in Derazhnyia was rectangular in plan with two corner roundels located in the southern and northern corners of the western side. The indistinct fragments of the downtown ramparts preserved to this day, the configuration of the streets and the graphic image of the urban defense complex of Derazhnyia on the map of the mid-17th century by the military engineer Guayaume Levasseur de Beauplan indicate that the northern and eastern parts of the fortifications of the city center had bastion-like protrusions, and the northeastern corner had a special fortification purpose. Rynok Square was located in the center of the downtown. A wooden church stood in its northeastern corner, and a brick Roman Catholic church in the southeastern corner.

Relying on the determined properties of architectural and town-planning creation in the downtown of Derazhnyie and Derazhnyia settlements, we can record their equivalent historical and cultural value. The development vector of their cities was identical, but the architectural image was individual. The spatial composition of the connection between the castle and the city center, the abundance of temples and the fortification system differed. Instead, the street network in Derazhne and Derazhnyia was ordered, calculated and synchronized with two entrance gates.

The current state of the downtown is unsatisfactory. In Derazhnyia, Khmelnytskyi region, the street network, quarters with several houses of the 19th century, and castle ramparts have been partially preserved. The downtown of Derazhne, Rivne Oblast, has preserved parts of historic streets, completely lost quarters, and faint traces of the castle. In both settlements, uncontrolled green spaces hinder the spatial perception of the historical center. Therefore, recommendations have been formulated for the return of service functions to the downtowns, their unification with the rest of the settlement territories, saturating them with new functions, and the reproduction of the traditional historical and urban landscape.

Анотація

Розглянуто особливості архітектурно-містобудівного формування середмістя в історичних містах Деражне та Деражня. Встановлено, що в Деражні замок знаходився в південній частині сучасного селища, на клиноподібному виступі, утвореному в місці впадіння потічка в річку Горинь. На північний схід від замку розташовувався середмістя. Його територія мала риси правильного прямокутника, а брами розташовувалися із західної та північної сторін. На жаль, сьогодні важко визначити місце розташування дерев'яного римо-католицького костелу в середмісті, натомість на території замку був збудований мурований костел початку 19 століття. Встановлено, що замок у Деражні був прямокутним у плані з двома наріжними мурами, розташованими у південному та північному кутах західної сторони. Невирізні фрагменти валів середмістя, що збереглися до наших днів, конфігурація вулиць та графічне зображення міського оборонного комплексу Деражні на карті середини 17 ст. військового інженера Гійома Левассера де Боплана вказують на те, що північна та східна частини укріплень середмістя мали бастионні виступи, а північно-східний кут мав спеціальне фортифікаційне призначення. У центрі середмістя розташовувалася площа Ринок. У її північно-східному куті стояла дерев'яна церква, а в південно-східному – мурований римо-католицький костел.

Грунтуючись на визначених властивостях архітектурно-містобудівного творення середмістя селищ Деражне та Деражня, можемо зафіксувати їх рівноцінну історико-культурну цінність. Вектор розвитку їхніх міст був ідентичним, але архітектурний образ – індивідуальним. Відрізнялася просторова композиція зв'язку між замком і середмістям, велика кількість храмів та система фортифікацій. Натомість вулична мережа в Деражні та Деражні була впорядкована, прорахована і синхронізована з двома в'їзними брамами.

Поточний стан центральної частини міста є незадовільним. У Деражні Хмельницької області частково збереглася вулична мережа, квартали з кількома будинками 19 століття та замкові вали. У центрі міста Деражне Рівненської області збереглися частини історичних вулиць, повністю втрачені квартали та слабкі сліди замку. В обох населених пунктах неконтрольовані зелені насадження заважають просторовому сприйняттю історичного центру.

Тому були сформульовані рекомендації щодо повернення центральним частинам міст сервісних функцій, їх об'єднання з рештою поселенських територій, насичення новими функціями та відтворення традиційного історико-містобудівного ландшафту.

Постановка проблеми

Середмістя є осердям українського міста. Сьогодні, для зміцнення української ідентичності, актуалізується розкриття властивостей часових змін центру історичного міста України. Особливо цінним є представлення того, як магнати та промисловці, духовенство та пересічні містяни втілювали світоглядну концепцію осердя міста і означувати просторову урбаністичну політику України. Заміри цієї статті – це виразно артикулювати про спустошені сьогодні ділянки, втрачений периметр фортифікацій, самотні храми, місця зібрань, кволі урядниці та вихолощені оселі XVII–першої половини XX століть. Середмістя історичних міст України колись були жвавим міським середовищем, місцем, де було зосереджено найближчі життєві можливості, прийдешність та нагода вирішити актуальні турботи. Але у XIX–XX століттях «центр Українського міста» занепав під дією стерилізації московського шовінізму та принизливого вістря комуністичних поглядів.

Середмістя репрезентує динамічну історію розвитку і є архетипом підйому та втрати центральної частини історичних міст України. Центральна частина історичного міста, складена з численних наративів, показує, що траєкторія та кругообіг культурних досягнень є наслідком людських діянь – творчим протистоянням урядовців, релігійних лідерів, забудовників, архітекторів, скульпторів, художників, крамарів. Саме у середмісті накладалися фундаментальні розбіжності та культурні цінності історичного міста України.

Сьогодні середмістя історичних міст не є предметом охорони та збереження архітектурно-містобудівних властивостей. Можемо констатувати, що лише у Львові, частково Кам'янці-Подільському, Жовкві та Бережанах триває ситуативна пам'ятко-охоронна діяльність. З огляду на це у статті висвітлюється феномен забутих і відсунутих на маргінес історичних міст із задумом акцентування їхньої культурної цінності. Сьогодні Деражне є селом, розташованим у Рівненській області, на лівому березі річки Горинь, а головним місцем праці містян є деревообробний завод. Місто Деражня розташоване в Хмельницькому районі Хмельницької області і є адміністративним центром Деражнянської міської громади, а головними місцями праці містян є ПрАТ «Деражнянський молочний завод», Деражнянський плодоконсервний завод, завод сухих сніданків ТОВ «Санні Фуд». В обидвох поселеннях є кілька пам'яток, які сьогодні перебувають у різних станах збереженості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Питання збереження містобудівних комплексів історичного міста розкриті у низці праць Миколи Бевза (міста Галичини) (Бевз, 2004). Професор Петро Ричков у публікаціях аналізує питання картографування міст Волині у XVIII–XIX століттях (Ричков, 2012). Максим Ясінський та Ірина Погранична працюють над методичними аспектами дослідження та збереження історичних міст (Pohranychna, Yasinskyi, 2021). Ілля Литвинчук розкриває особливості формування урбаністичних оборонних комплексів міст Східного Поділля у XVI–XVII століттях (Литвинчук, Рибчинський, 2020). У працях Нелі Лещенко опрацьовано проблеми ревалоризації центрів історичних міст України (Лещенко, 2020). Згадані науковці зосереджують увагу на містах з яскравою історико-культурною спадщиною, аналізують еволюцію розпланування центральної частини, розвиток забудови кварталів та особливості формування оборонних споруд у містах. Натомість поза увагою залишаються міста, які сьогодні втратили статус і не належать до «пріоритетного» списку пам'яток архітектури та містобудування.

Мета статті

Визначити просторову геометрію та індивідуальні властивості архітектурно-містобудівного творення середмість містечок Деражне та Деражня.

Виклад основного матеріалу

Для написання статті використано методика, яка складається з аналізу рукописних матеріалів, публікацій XIX–XX століть з історії формування поселень. Результати опрацювання рукописних та друкованих джерел формують зрозумілий архітектурний образ середмістя історичного міста. Дослідження особливостей історичного ландшафту, урбаністичних реліктів та історичної картографії середини XVII століття є підґрунтям для визначення геометричних і просторових меж середмістя. Незважаючи на подібну назву, аналізовані поселення мали різних засновників, чергових власників і відмінні архітектурно-містобудівні властивості творення середмістя.

Містечко Деражне. Перша відома згадка про Деражне пов'язана із існуванням на цій території монастиря (Документи 1898). Наприкінці XVI століття місто належить князю Юрію Чарторийському, а у інвентарі власності 1615 року воно перебуває у реєстрі володінь князя Януша Острозького. Власне ретельний інвентар містечка Деражне 1615 року сприяє розумінню візуального образу та архітектурних властивостей забудови замку та середмістя. Рукописний інвентар написаний старопольською мовою і письмово представляє такі характеристики будівель: «Двір у Держне над річкою Горинь огорожений навколо стовповим парканом. Паркан покритий гонтом. Наріжних башт є чотири, покритих гонтом з флюгерами. Двері до них прості на бігунах, зі штабою та скобами. Брама з тесаного дерева до якої подвійні ворота зі штабою та скобами; на гору сходи із заломами, із точеними баясинами; покрита гонтом. Ганок із тієї сторони також із точеними баясинами.

Біла ізба до якої двері на завісах, з антабкою, клямкою, на дві частини розділені; мурований комин; чотири вікна із оболонками; один стіл, лави навколо. Кімнатка до якої двері на завісах, зі штабою та скобами. Транзит, до якого двері на завісах. Над брамою дах покритий гонтом із двома флюгерами.

Панський будинок із шістьма верхами покритих гонтом; із флюгерами; перед ним ганок із поручнями та баласинами. До сіней двері на завісах, із штабою, антабкою і клямкою; вікна ...з оболонками скляними ... завісах...комин...

Столова ізба ліворуч; до якої мальовані двері, на завісах, з антабами і клямкою; зелена піч; мурований комин; сім вікон із скляними оболонками; віконниці на завісах; цегляна підлога; три столи, два крісла, лави навколо; біля дверей замок із ключиком.

Кімната до якої мальовані двері, на завісах, з антабами, клямкою, замком і ключем; чотири вікна із скляними оболонками; дерев'яний помост.

Друга ізба з тієї бічної кімнати, двері на завісах, з антабами, клямкою; зелена піч; один стіл, лави навколо; вікно із скляними оболонками; віконниці на завісах; дерев'яний помост.

Мала кімната, до неї двері на завісах, з антабою і клямкою; вікно з оболоною; двері великі на завісах з гачком.

Малі сінци з великих сіней, до яких двері на завісах, із замком та ключем, антабою, клямкою; вікно з оболоною.

Бічна ізбинка до якої двері на завісах, з антабою, клямкою; кафлева піч; два вікна із скляними оболонками; один стіл, лави навколо, дерев'яна поміст. Кімнатка до якої двері на завісах, з антабою і клямкою, вікно зі заскленою оболонкою. Транзит до якого двері на завісах із гачком.

Ізба з сіней праворуч, до якої мальовані двері на завісах, з антабою і клямкою; зелена піч, мурований комин; три вікна засклені оболонками, віконниці на завісах; цегляна підлога; стіл і стілець, лави навколо. З неї світлиця та друга ізба, до якої мальовані двері на завісах, з антабою і клямкою; чотири вікна із скляними оболонками, віконниці на завісах; один стіл, лави навколо, дерев'яна підлога.

Кімната до якої мальовані двері на завісах, з антабою і клямкою; сім вікон із скляними оболонками, віконниці на завісах, панімент з тертиць.

Транзит до якого двері на завісах з гачком, там же другі білі двері на завісах до бічної кімнати.

Дві пивниці до шиї двері решітчасті на бігунах, зі штабою і скобою; до пивниць обидва дверей на бігунах, зі штабами і скобами.

Комори дві над пивницями, під гонтовим дахом; до них двері на бігунах, зі штабами і скобами.

Будинок біля кузні дралицями покритий, до сіней двері на бігуні, зі штабою та скобою;

Біла ізба до якої двері на завісах, з антабою і клямкою, чотири вікна із скляними оболонками; прості віконниці, біла піч, стіл, лави навколо.

Кімната до якої двері на завісах, з антабкою і клямкою;

Транзит до якого прості двері;

Пекарня навпроти до якої двері на бігуні, дві печі;

Комора з пекарні до якої двері на бігуні, із штабою та скобою;

Кухня із мурованим і згори ліпленим комином; до якої двоє дверей; одні двері великі до паркану, на завісах, зі штабою і скобами.

Дві великі стайні покриті драницями; ворота великі подвійні, два жолоби; добре направлені драбини.

Новозбудований костел у місті, під гонтовим дахом, з вежичкою покритою білою бляхою для дзвоника, залізний хрест; перед костелом зрубний ганок покритий гонтом; двері на завісах із штабою та скобами, колодкою; вікна із скляними добрими оболонками; лави для сидіння;

Хори по сходах з баясинами; до захристії двері на завісах, зі штабою, скобами та колодкою.

Цвинтар оточений парканом, покритий гонтом; великі ворота, три фіртки; над воротами ... покритий гонтом.

Плебанія біля костелу драницями покрита; у якій сіни, біла ізба, кімнатка з пекарнею, зі стаєнкою з дубового дерева; паркан і ворота покриті гонтом» (Інвентар, 1615).

«Місто Деражне дубовим острогом оточене навколо. Дві брами з вежами новими, одна гонтом покрита, друга тільки добудована» (Інвентар, 1615)

Навколо ринку було 45 власностей. Згідно із записами, мешкали християни і юдеї. Серед власностей записано, що були два будинки вїтїв, будинок пана старости, Данило Бурмістр, Женко Бурмістр, Коваль Антон, Лук'ян Коваль, Яцко Коваль, Піп Батенський (Інвентар, 1615).

В описі також зафіксовано власності на вулиці Дерезненській, над Деражкою, Сисівська, Кобринська, Корпилівська, Степанська (на ній стояла юдейська школа) (Інвентар, 1615).

Слід зауважити, що у XVII столітті тут діяла велика караїмська громада (Шабаровський, 2013). На жаль, у 1649 році Деражне знищили козацькі війська (Sulimierski, Walewski, 1886) У XIX столітті містечко перебувало у занедбаному стані, а у 1860 році у ньому було 452 християнина і 325 євреїв (Sulimierski, Walewski, 1886) На ярмарках, які відбувалися кілька разів на рік, продавали дерев'яний та керамічний посуд. Парафіяльний дерев'яний костел Святої Трійці, заснований у 1614 році, згорів і у 1804 році був побудований новий за кошти міщанина Підгородецького (Sulimierski, Walewski, 1886).

Властивості архітектурно-містобудівного творення містечка Деражне.

На основі інвентаря 1615 року можна робити висновки щодо архітектурних особливостей забудови: головним будівельним матеріалом була деревина; двір мав вигляд прямокутного замку з наріжними вежами; в'їзна брама мала поверх і дах із заломами, критий гонтом; на замковому подвір'ї стояв одноповерховий дерев'яний палац продуманого планування і перекритий дахом складної форми; також тут були пивниці, комори, кухня, кузня та дві великі стайні – таке функціональне наповнення двору-замку свідчить про особливу увагу князя Януша Острозького до формування архітектурних властивостей комплексу; периметр середмістя оточував гострокіл із двома брамами, у сторонах ринкової площі стояло 45 будинків, неподалік розташовувався невеличкий дерев'яний костелик Святої Трійці; дерев'яна синагога, найвірогідніше, стояла за межами середмістя, на вулиці Степанській.

Аналіз рельєфу, урбаністичних реліктів та вигинів річки Горинь дозволяють ідентифікувати місце розташування давнього двору-замку та межі середмістя (рис.1). Замок розташовувався у південній частині сьогоденного села, на клиновому виступі, утвореному в місці впадіння струмка у річку Горинь. Середмістя містилося на північний схід від замку. Його територія мала ознаки регулярного прямокутника, а брами знаходилися у західній та північній сторонах. На жаль, місце розташування дерев'яного костелу в середмісті сьогодні складно визначити, натомість мурований храм початку XIX століття збудували на території замчиська.

Містечко Деражня. Деражня належала до володінь королеви Бони Сфорци. У 1615 (1598 ?) році Деражня отримує статус міста. Король Сигізмунд III за проханням старости Жолкевського надає Деражні Магдебурзьке право (Sulimierski, Walewski, 1886). Згодом місто дарують гетьману Івану Виговському, а після конфіскації передають князеві Антонію Любомирському. Князь фондує побудову дерев'яного костелу у середмісті, який у 1840 році замінюють мурованим і присвячують Святій Анні.

У 1777 році Деражню купує Адам Лодзя Понінський, а у 1779 році поселення переходить у власність банкіра Пйотра Фергусона Треппера. (Sulimierski, Walewski, 1886) Завдяки йому відбувається активний розвиток містечка – розбудовують сукнові фабрики і велику броварню. У 1809 році граф Міхал Чацкі засновує міщанський банк, але у 1819 згортає його діяльність (Sulimierski, Walewski, 1886).

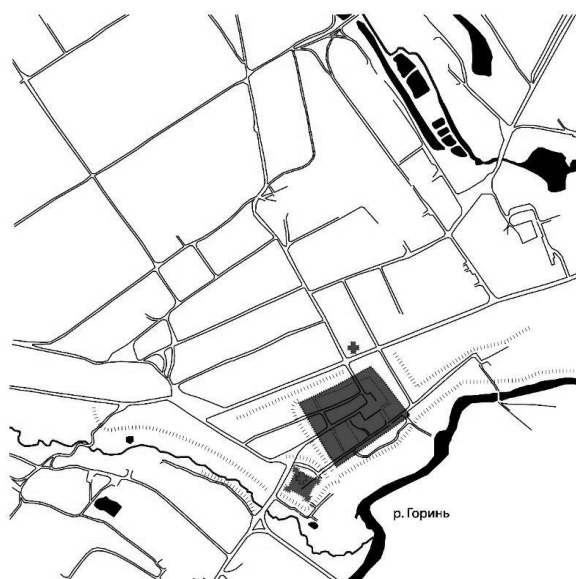

Рис. 1. Місто Деражне. Середмістя у першій половині XVII століття (опрацювання автора на основі аналізу актуального стану села, збережених фрагментів урбаністичних реліктів та інвентаря 1615 року)

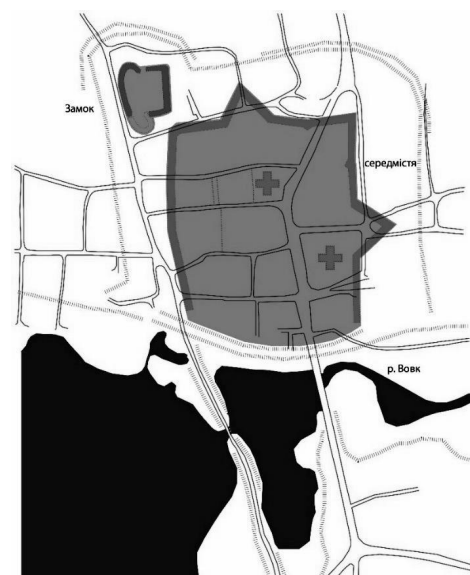

Рис. 2. Місто Деражня. Середмістя у середині XVII століття (опрацювання автора на основі аналізу актуального стану міста та збережених фрагментів урбаністичних реліктів)

Властивості архітектурно-містобудівного творення містечка Деражня.

Замок і середмістя Деражні розташовані у північній частині сьогодишнього містечка, на лівобережжі річки Вовк (рис. 2). Складно говорити про архітектурний образ замку і середмістя у XVII столітті, оскільки поселення пережило кілька пожеж і пограбувань, а також було активно розбудовано у XIX столітті та піддане нівелюванню в часі голокосту. Церква, костел і синагога не пережили ідеологічної боротьби радянського режиму другої половини XX століття. Найімовіріше, що протягом XVII–XVIII століть забудова середмістя і замку була дерев'яною та одноповерховою. До сьогодні збереглися територія замчиська та ділянки валів із західної та східної сторони. Комплекс замку розташовувався неподалік північно-західного наріжника середміських укріплень. Замок в плані був прямокутним із двома кутовими ронделями, розташованими у південному та північному наріжниках західної сторони. Збережені до сьогодні маловиразні фрагменти валів середмістя, конфігурація вулиць та графічне зображення урбаністичного оборонного комплексу Деражні на карті середини XVII століття військового інженера Гійома Левассера де Боплана вказують, що північна та східна частина укріплень середмістя містили бастионоподібні виступи, а північно-східний наріжник мав особливе фортифікаційне призначення. У центрі середмістя розташовувалася площа Ринок. У її північно-східному наріжнику стояла дерев'яна церква, в південно-східному – мурований костел. Збережені фрагменти середміської вуличної мережі Деражні засвідчують, що місто було продумано сплановане у першій половині XVII століття.

Історичні середмістя у поселеннях Деражне і Деражня сьогодні вилучені з активного міського життя і перебувають у стані занепаду. У Деражні Хмельницької області частково збереглася вулична мережа, квартали з кількома будинками XIX століття та вали замчиська. Середмістя Деражного Рівненської області має збережені частини історичних вулиць, повністю втрачені квартали і слабо виразні сліди замчиська. В обидвох поселеннях неконтрольовані зелені насадження перешкоджають просторовому сприйняттю історичного центру. В обидвох поселеннях варто передбачити розробку історико-архітектурного опорного плану, окремих напрацювань щодо регулювання забудови історич-

них кварталів, захисту і формування території давньої площі Ринок, ревіталізації давніх історичних комплексів – замчиська, храмових територій, опрацювання програми соціалізації культурної спадщини. Не менш важливо повернути середмістям обслуговуючі функції, об'єднати їх з рештою територій поселення, наситивши новими ролями та відтворити традиційний історико-урбаністичний ландшафт.

Висновки

Опираючись на визначені властивості архітектурно-містобудівного творення середмістя поселень Деражне і Деражня, можемо зафіксувати їхню еквівалентну історико-культурну цінність. Вектор розвитку їхніх середмість був тотожним, але архітектурний образ індивідуальним. Відрізнялися просторова композиція зв'язку замок-середмістя, наповненість храмами та фортифікаційна система. Нато-мість вулична мережа у Деражне і Деражні була впорядкованою, прорахованою та синхронізованою із двома в'їзними брамами. Сьогодні середмістя у цих містах перебувають у деградованому стані і згідно із засвідченою у статті історико-культурною цінністю потребують регенерації.

Бібліографія

- Бевз М. В. (2004). Методологічні основи збереження та регенерації заповідних архітектурних комплексів історичних міст: *автореф. дис. д-ра арх.* Харків.
- Ричков П. (2012) Розпланування міста Дубно за картографічними джерелами. *Архітектурна спадщина Волині*. Рівне: ПП ДМ. Вип. 3. С. 122–142.
- Pohranychna I., Yasynskyi M. (2021). Methodological aspects of the scientific and design process of preserving the historical city. *AS*. Vol. 7. N 2. P. 216–226. URL: <https://doi.org/10.23939/as2021.02.216>
- Литвинчук І., Рибчинський О. (2020) Проблеми дослідження урбаністичних оборонних комплексів міст Східного Поділля у XVI-XVII ст. *Сучасні проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій*. Вип. 13: С. 87–109. URL: <https://doi.org/10.23939/fortifications2020.13.087>
- Лещенко Н. А. (2020). Методологічні основи реставраційно-реконструктивних трансформацій історичних центрів малих міст: *дис. д-ра арх.* URL: <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2021.59.203-214>.
- Документи, относящиеся к древней истории православного Почаевского монастыря на Волыни (1898). *Волынские епархиальные ведомости*. № 5.
- Інвентар подільських маєтків кн. Януша Острозького (1615). ЛНБАНУ ім. В. Стефаніка, ф. 91; арх. Радзівінських; од. зб. 39/I-1. Арк. 150–153.
- Шабаровський В. (2013) Караїми на Волині. Луцьк: Твердиня. С. 169.
- Sulimierski F., Walewski W. (1886). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Warszawa. T. I. S. 958–959.

References

- Bevz M. (2004) Methodological foundations of preservation and regeneration of protected architectural complexes of historical cities: *avtoreferat dys. Doktora architektury*. Kharkiv.
- Rychkov P. (2012) Planning of the city of Dubno according to cartographic sources. *Architekturna spadshchyna Volyni*. Rivne. Vyp. 3. P. 122–142.
- Pohranychna I., Yasynskyi M. (2021). Methodological aspects of the scientific and design process of preserving the historical city. *AS*. Volume 7, Number 2. 216–226 p. URL: <https://doi.org/10.23939/as2021.02.216>
- Lytvunchuk I., Rybchynskyi O. (2020) Problems study of urban defensive complexes of Eastern Podillia towns in the XVI-XVII centuries. *Suchasni problem doslidzhennia, zberezhenia ta restavracii istorychnyh fortyfikaciy*. Vyp. 13. P. 87–109. URL: <https://doi.org/10.23939/fortifications2020.13.087>
- Leshchenko N. A. (2020). Methodological foundations of restoration-reconstructive transformations of historical centers of small towns: *diss.... Doctor of Arch.* URL: <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2021.59.203-214>
- Documents relating to the ancient history of the Orthodox Pochaev Monastery in Volyn (1898) *Volynski yepahialni vidomosti*. № 5.
- Inventory of Podil estates book Janusz Ostrozky (1615). LNBANU im. V. Stefanyka. f. 91; arhiv radzviminskyh; od. zb. 39/I-1. P. 150–153.
- Sulimierski F., Walewski W. (1886) *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Warszawa, T. I. P. 958–959.